

תמונות מסולם יעקב

"וַיִּפְגַע בַּמָּקוֹם וַיִּלְךָ שָׁם... וַיַּחֲלֵם וַהֲגִה סֵלֶם מִצֵּב אֲרָצָה... וַהֲגִה מִלְאָכִי אֶל-לֵהִים עֲלִים וַיִּרְדִּים בּו" (כח, יא-יב). פשרים שונים נתנו לחזון זה בו נפתחת פרשתנו; מפרש, מפרש והפרספקטיבה שלו. במורה נבוכים פירש הרמב"ם את החזון לפי מפתח פילוסופי. ביד החזקה (יסודי התורה ז, ג) הוא נקט בפשר הנפוץ בימי חז"ל: "הדברים שמודיעים לנביא במראה הנבואה, דרך משל מודיעין לו... כמו הסולם שראה יעקב אבינו ומלאכים עולים ויורדים בו והוא היה משל למלכיות ושעבודן". סולמו של יעקב הוא אכן סולם ההיסטוריה, עליו עמים עולים ונופלים.

זהו פירושם הקלאסי של בעלי האגדה (פסיקתא דרב כהנא כג, ב; ויקרא רבה כט, ב). אלא שהם הוסיפו ממד המתאר את תגובתו של יעקב לחזון, ומתוך כך הפכו אותו למעין מחזה אינטראקטיבי. לפי ר' שמואל בר' נחמן, המלאכים מייצגים את אומות העולם. העלייה בשלבי הסולם מסמלת את תקופת ההתרחבות והצמיחה של העם, עד כדי הפיכתו למעצמה ולאומפריה. הירידה מסמלת את השקיעה, עד כדי היעלמותו ההיסטורית של העם. שנות התהליך הזה מתוארות בשלבים שבסולם, ה"עווקים" בעברית החז"לית: "מלמד שהראה הקב"ה לאבינו יעקב שרה של בבל עולה שבעים עווקים ויורד, ושל מִדֵי 52, ושל יוון 180, ושל אדום עלה עלה ולא ידע [יעקב] כמה". יעקב לא הצליח לראות במחזהו את ירידתה של אדום, דהיינו האימפריה הרומאית: "באותה שעה נתיירא אבינו יעקב ואמר... שמא לזה אין ירידה? אמר לו הקב"ה אֶל תַּחַת יִשְׁרָאֵל". תשובת הקב"ה ליעקב מהדהדת לנצח בחלל הרוחני של התבל, ותישמע אחרי דורות רבים על ידי ירמיהו אשר יחזור עליה (ל, י): "וְאָתָּה אֶל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב נְאֻם ה' וְאֶל תַּחַת יִשְׂרָאֵל... כִּי הֲנִי מוֹשִׁיעַ מִרְחֹק וְאֶת זֶרְעֶךָ מֵאֲרָץ שְׁבָיִם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקֵט וְשָׁאֲנוּ וְאֵין מִחְרִיד". הקב"ה מוסיף באירוניה: "אפילו את רואה אותו יושב אצל, משם אני מורידו". סיום זה יישמע על ידי עובדיה (א, ד): אִם תִּגְבֶּיהָ כִּנְשָׁר וְאִם בֵּין כּוֹכְבִים שִׁים קִנְדָּ מִשָּׁם אֲוִרִידָךְ נְאֻם ה'. אותם בעלי אגדה לא ראו את נפילת רומי. רק אחרי יותר מ-250 עווקים ירד שרה של רומא, בעצם נפל, ולא הוסיף לקום.

מסורת אחרת המגיעה עד לרבי מאיר הורישה למדרש אגדה נוספת. כרבות אחרות היא ניזונה מהסיטואציה ההיסטורית בה חי הדרשן, אך המסר שמאחורי האותיות תקף לכל זמן. הפעם, אחרי שיעקב אבינו ראה את המלאכים עולים ויורדים, מזמין הקב"ה אותו לעלות גם הוא בסולם ההיסטוריה, "אמר הקב"ה ליעקב אף אתה עולה". הרי גילינו שהחזון היה אינטראקטיבי. "באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר שמא חס ושלום כשם שלא לו ירידה, אף לי כן". דברים אלה חושפים הבנה אחרת של נבואת ירמיהו: "אמר לו הקב"ה וְאָתָּה אֶל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב אִם אַתָּה עוֹלָה אֵין לָךְ יְרִידָה עוֹלְמִית. לֹא הָאֲמִין [יעקב] וְלֹא עָלָה". לרגע רצה

יעקב להישאר מחוץ להיסטוריה, כאילו הדבר אפשרי. זהו רגע ממנו הוקסמו יהודים רבים מיהודה (פראנץ) רוזנצווייג ועד לפוסט-ציונות. "אמר לו הקב"ה [ליעקב] אילו האמנת ועלית עוד לא ירדת, ועכשיו שלא האמנת ולא עלית עתידין בניך שיהו משתעבדין בד' מלכויות בעולם הזה במסים ובארנוניות ובזימיות [קנסות] ובגלגליות [מיסי גולגולת]" מיסים זוועתיים שהטילו הרומאים על היהודים, והרסו את היישוב היהודי בארץ ישראל אחרי מרד בר-כוכבא. יעקב נחרד: "רבש"ע יכול לעולם [יהיה השעבוד]? אמר לו וְאֵל תַּחַת יִשְׁרָאֵל... כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעַךְ מִרְחֹק... וְאֵת זֶרְעֶךָ מֵאֶרֶץ שְׂבָיִם מַגְלִיא וּמֵאֲסַפְמִיא [צרפת וספרד] ומחברותיה, וְשָׁב יַעֲקֹב מִבְּבֶל, וְשָׁקַט מִמְּדִי, וְשָׁאַנְן מִיּוּן וְאִין מִחֶרֶד מֵאֲדוּם"

היסוסו של יעקב לעלות מבטא ההיסוס היהודי לחזור להיסטוריה. בעלי האגדה הזאת ר' מאיר ולדעתי גם ר' שמעון בר יוחאי, הבינו את הסכנות הכרוכות בכך. ולמרות זאת דרשו להסתכן. העתיד זקוק לסיכון ציוני זה, לקפיצתו של נחשון בן עמינדב. אולם לאגדה שבמדרש יש תוספת בלתי-פוליטית. הביטוי 'אל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב' חוזר שוב בירמיהו (מו, כח): "אַתָּה אֵל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב... כִּי אֶעֱשֶׂה כְּלָה בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדְחַתִּיךָ שָׁמָּה וְאֵתָּךְ לֹא אֶעֱשֶׂה כְּלָה". המילה 'כלה', כיליון, מתקשרת אצל החכמים עם מצוות התורה המצווה (ויקרא יט, ט): וּבְקִצְרְכֶם אֶת קִצִּיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ לְקִצֹּר. והם קובעים "ישראל שאין מכלים שדותיהם... לא אעשה כלה". אף (ואולי דווקא) בשעות פוליטיות וצבאיות קריטיות, השאר פאה מרכושך לעניים, אל תתנכר להם.